

ТЕОРИИ ЗА РАЗВИТИЕТО В СЪВРЕМЕННОСТТА

проф. д-р Румен Вълчев
Бургаски свободен университет

THE THEORIES OF DEVELOPMENT

Prof. Dr. Rumen Valchev
Burgas Free University

РЕЗЮМЕ: Теориите за развитието придобиват значение в периода на утвърждаване на индустриалното общество през 19 век. Големите обяснителни схеми опитват да обхванат динамично развиващото се капиталистическо общество, както и бързо напредващия политик. Основните теории за развитието, свързани с неолиберализма или радикалните теории в рамките на традицията на марксизма, продължават да са водещи. Теориите за развитието след Втората световна война главно се съсредоточават върху постколониалните общества и имат най-различен вид на недоразвитието, назависимостта на системите светове. В края на века се разширява идеята процес на модернизация. През двадесети век теориите са по-малко обхватни и се изследва развитието като социална практика – като се включват новите подходи за устойчиво развитие, права на човека, многообразието, глобализацията, мрежовото общество.

Ключови думи: *развитие, марксизъм, устойчиво развитие, неолиберализъм, права на човека, постколониализъм*

ABSTRACT: The theories of development are becoming significant during the period of growth of industrial society in 19 century. They are trying to explain the dynamics of the developing capitalist society and the processes of modernization. In the 20th century there is a twofold process – from one side the theories of development are becoming more concrete and from the other side the development becomes an object of social policy an element of social practice. The basic development theories which could be found in the neoliberal framework or radical theories based on Marxism are still the most influential ones. Development theories after World War Second have been focused on post-colonial societies and namely have been theories on underdevelopment, dependency theories, national development. By the turn of the century we have been witnessing the more inclusive character of development theories – new approaches trying to incorporate processes like sustainable development, human needs and human rights, diversity, network society, globalization.

Key words: *development, Marxism, sustainable development, neoliberalism, human rights*

Развитието е промяна, насочена към подобряване функционирането на дадената система. „Развитието е процес, а не програма. Развитието е комплексно, многоизмерно явление, което засяга всяка главна страна на социалната дейност... развитието може да бъде определено като насочено напред движение на обществото от по-малки към по-големи равнища на енергия, ефективност, качество, производителност, комплексност, дълбочина, творчество, майсторство, радост и постижения... Адекватна теория на развитието трябва да бъде достатъчно обхватна, за да отговори на тази ширина на дейности, обстоятелства и стадии.” (Jacobs, Macfarlane, Asokan, 1997).

Ян Нидервеен Питързе определя развитието като организирана намеса в London обществените дела според стандарти за подобрене. (Nederveehen, 2010) Развитието в наше време се разглежда като проблемно насочена социална дейност, като сбор от политики за решаване на проблеми.

Така се открояват двете основни разбирания за развитието – като процес, като част от историческия контекст и развитието като теория, „представляваща археология на дискурса на развитие, като деконструкция на развитието и като критика на развитието.” (Nederveehen, 2010)

Самата идея за развитието и теориите за развитието се появяват в индустриалното общество и оценяват, подреждат и предвиждат пътя на обществото, движението на различните общества, най-често като част от един процес. В определен момент натрупаният исторически материал, бурните промени, ролята на науката и на технологиите и видимото овладяване на света доближават идеята за развитието до тази за прогреса. „Философските поддръжници на прогреса твърдят, че човешката съдба се подобрява с течение на историята и ще продължава да се подобрява”. (Stanford Encyclopedia of Social Sciences)

Така 19 век, векът на модернизацията, на ускорената индустриализация, на технологиите, на демокрацията е и векът на големите теории на развитието, на големите идеологически схеми. Тези теории са реакция на влошаването на човешката съдба, на неравенствата, на противоречивата капиталистическа индустриализация.

Нормално е класическите теории за развитието да утвърждават капиталистическото общество (Адам Смит) и да свързват развитието с нещо положително, с напредък по отношение на пазара, производството, потреблението, който служи на обществения интерес, увеличава богатството, а ролята на държавата е да подкрепя институциите, които не могат да носят печалба за пазара. Теорията на Макс Вебер разглежда развитието в по-различна перспектива като целеви процес на рационализиране на поведението и на стопанската дейност, процес, при който целевите дейности преобладават над дейностите, насочени към ценности. Много от теориите за развитието възникват на основата на сравняването на капиталистическа Европа с останалия свят. Те разграничават преиндустриалните общества от модерните, като използват противостоящи понятия общност – общество, предмодерност – модерност, традиционно-индустриално общество.

Теорията на Маркс определя капитализма като висша форма на социално развитие, която глобализира света, но която в резултат на своето вътрешно развитие поражда противоречия, които ще доведат и до нейното рухване и установяване на още по-висше социално устройство.

Теориите за развитието отразяват рационалната вяра за възможното овладяване на света, за справянето с проблемите и конфликтите, за увеличаване на сигурността и благосъстоянието на човека.

Периодът на прелома на 19 и 20 век, който се характеризира не само с бурно развитие на капитализма, но и с експанзия до достижимите предели на света, поражда теорията за развитие на монополистическия капитализъм или империализма, с която практически се очертава цялостната теория на развитието на капитализма. Тази теория е първата с глобален характер, защото империализъм означава пренасяне на вътрешните конфликти и проблеми на националните системи в глобален план, пораждането на действително глобална, но противоречива и обречена капиталистическа формация.

Първото противопоставяне на модели на развитие, а и на теории, обясняващи това развитие в практически план, започва да се осъществява след Първата световна война с установяването на Съветския съюз. След Втората световна война теориите за развитието се обогатяват и разнообразяват, защото светът става далеч по-многообразен, а индустриалното общество с начините му на производство и на организация прониква навсякъде.

Теорията за развитието получава тласък с появата на „развиващите се страни, за които се смята за очевидно, че трябва да изминат ускорено част от своя път за постигане на параметри на живот и на социално обществено устройство, характерни за „развитите“ западни общества. Възникват теории на „догонването“, националистически теории, теории, подчертаващи ролята на човешкия капитал. Започват да се изследват и условията за развитие – ролята на държавата, на човешкия капитал, на ресурсите, на степента на цивилизованост. В общ план се постига съгласие, че развитието на новосъздадените държави изисква свободно, демократично общество, свободна търговия, мир. Както при комунистическата идея за политически обусловено развитие, някой трябва да даде тласък отвън, докато растежът не се превърне в елемент от общественото и икономическото развитие. Това са така наречените теории за помощта, които подпомагат развитието. Други теории са тези на модернизацията, целящи осъществяването на развитието по пътя, вече изминат от развитите страни, или осъществяване на процес на обществени промени, в рамките на който по-малко развитите общества придобиват черти, характерни за по-развитите общества. Теориите за развитие в страните от Третия свят представляват опит да се обхванат процесът на модернизация. „Икономическият растеж се комбинира с политическата модернизация, т.е. с изграждането на нация и със социалната модернизация като развитието на предприемачеството и насочеността към постижения“. (Nederveehen, 2010) Естествено, при тези теории, както и при всички теории за развитието на национална основа, е ключова ролята на политическия

фактор, на държавата, като друга основна цел на развитието (особено за новите държави без развита политическа и социална структура) е създаването и изграждането на нация. Както при социализма в тези теории модернизацията (развитието като преобразуване и опит за насочването му като следване на вече утвърдени социални модели) играе трансформираща и прогресивна роля.

Това е западният модел на развитието, а през цялото време в продължение на десетилетия е влиятелен и комунистическият модел. Комунистическите теории за развитието, въпреки че се обявяват за догонване и изпреварване на капитализма, на практика са фокусирани върху модела за вътрешно развитие – политическа революция, изграждане основите на социалистическо общество, промишленост, военна индустрия, изграждане на структурите на тоталитарната държава. През този период са правят опити за осъществяване на този модел на развитие в една или друга слаборазвита или страна на докапиталистически стадий на развитие от Азия и Африка.

Отговорът на тези марксистки глобални теории за социално развитие е типичен за високотехнологичните западни общества и е свързан най-вече с разбирането за развитието като икономически растеж (Уолт Ростоу, Стадии на икономически растеж – Некомунистически манифест, 1961 г.). Семьон Кузнец определя икономическото развитие „като дългосрочен растеж на способността за снабдяване на населението на дадена страна с все по-диференцирани блага, като резултат от технологическия прогрес както и институционалните и идеологическите промени, свързани с него.” (Kuznets, 1973)

Друга теория за развитието от този период, популярна на Запад, е тази за недоразвитието. Теория на недоразвитието е смесица на структурализъм, неомарксизъм, а в по-ново време се формулира и сходната теория за „системите светове”. Съгласно тази теория развитието не е хомогенен процес, а има различни измерения в различните части на глобализиращия се свят. Концепцията за системите светове определя съществуването на различни за капиталистическото общество страни – централни, полупериферни и периферни. Те се стремят по различни начини да постигнат икономически ползи и така системата свят преминава през експанзия, свиване, криза, промяна.

Теориите на зависимостта са със силен критичен потенциал и както тези на недоразвитието се основават на неравномерното развитие на капитализма. Дос Сантос определя „зависимостта като ситуация, в която икономиките на едни страни се обуславят от развитието и експанзията на икономиките на други. Отношенията на зависимост са тогава, когато икономики могат да се развиват само в резултат на експанзията на доминиращите икономики, което може да оказва отрицателно или положително въздействие.” (Santos, 1970)

Съгласно тези теории развитието и недоразвитието са две страни на една и съща монета в глобален контекст. „В теорията за зависимостта главното значение на развитието е икономическият растеж или натрупването на капитали. Изкривената форма на този процес е натрупване на зависимост, което води до „развитие на недоразвитието” и до преходна форма каквато е „съпровождащото

зависимо развитие”. Положителна цел е националното натрупване или автоцентрично развитие.” (Nederveehen, 2010)

Очертаващото се безпределно господство на капиталистическия модел, свързано с краха на социалистическата общност, както и с отстъплението на социалната държава, възражда либералните теории, като особено силно е влиянието на неолиберализма от 80-те години насам. Неолиберализмът се превръща във водеща теория (по-скоро идеология) на развитието на глобализацията се свят. Неолибералистите се обявяват против делението, характерно за теориите на растежа, на развити и неразвити страни. Важното за тях е развитие на основата на капиталистическите принципи и изграждане на икономики, основани на принципа на капиталистическата рационалност. Тези теории са вече от ерата на глобализацията и предпоставят за развитите държави скъсване със системата за протекционизъм в световен план и създаване условия на нарастване на процесите на експанзия на капитали, технологии, култури, на падане на митническите бариери, на излизането извън границите на националните модели на развитие. „Неолибералната глобализация издърпва властта от държавата и местната общност, капиталът се дерегулира и решенията, оформящи живота на хората, в увеличаваща се степен се взимат другаде. При тези условия се губи вяра в модерния проект на прогреса и на развитието, осъществяван чрез прилагането на науката и на демокрацията за рационален контрол над природата и на обществото”. (Huckle, 2006) През 90-те години се правят и опити за социализиране на неолиберализма, след като се вижда неговата ограниченост и социалните реакции в много страни срещу провежданата неолиберална политика. Дори в манифеста на неолибералната теория за развитие – разширения Вашингтонски консенсус – има стремеж за коригиране на политиката на развитие, като се обръща повече внимание на особеностите на страните, на вътрешните механизми за ангажиране, вкоренени в съществуващите институции, преминава се от идеята за структурно приспособяване към идеята за добро управление. (Уйлямсон, 1989)

Успехите на азиатските държави от Далечния изток се свързват с теорията на неоеатизма. Тази теория утвърждава съществуването на повече от един път в икономическото развитие и че то се превръща в основен приоритет на обществото. То се осъществява с помощта на елитарен, евтин немногоброен бюрократичен апарат, който играе водеща роля. Законодателната и съдебната власт остават на заден план, а намесата на държавата е по отношение на приспособяване към пазара. Развитието се осъществява с по-големи инвестиции в някои сектори и оставяне на други сектори да се справят с международната конкуренция.

В края на 80-те години се появяват алтернативни теории за развитието, обусловени от очевидната неспособност да бъде осигурено социално развитие с чисто икономически механизми, но също и от новата световна ситуация след краха на комунизма, който дотогава предлага на практика цялостен модел за развитие на основата на политическа воля за развитие. Мисленето за алтернативно развитие въвежда ново разбиране за развитието, фокусирано върху со-

циалното и общностното развитие и върху човешкия разцвет. През 80-те години на човешкото развитие се гледа като на създаване на капацитет за увеличаване на човешките избори (каквото е и определението за развитие на ПРОООН) (UNDP, Human Development Report 1998) „Една обхватна теория трябва да бъде насочена към човека и не само в смисъл, че човешките същества са законните наследници на социалния прогрес. Тя също трябва да разглежда хората като източник и основна движеща сила на развитието. Развитието е процесът на развитие на човешките същества. То е енергията на хората, търсещи осъществяването на своите аспирации, което е и основната му движеща сила.” (Jacobs, Macfarlane, Asokan, 1997). Утвърждават се нови приоритети на развитието – глобализацията, устойчивостта, джендър, разнообразието, преодоляване на бедността.

Новите теории за развитие са обусловени от утвърждаването на демокрацията в световен план, както и от развитието на системата за правата на човека, която се утвърждава нормативно в по-голяма част от страните и която предпоставя по-широк поглед към развитието (развитие на основата на удовлетворяване на основни потребности на всички; развитие, надхвърлящо тесния икономически подход; развитие, отчитащо реализацията на икономически, социални и културни, наред с политическите и граждански, права). „Подходът права на човека – поставя индивидуалните и колективни права на човека на върха на осъществяване на собственото развитие и в центъра на всяка намеса с цел развитие. Не удовлетворението от външно определени потребности, а правото на хората да избират собственото си развитие е в центъра. Изграждането на капацитет и масовото образование овластяват общностите да избират и прилагат свои пътища на развитие. Последователността на политиката за развитие се смята за ключова в борбата против бедността и е централна за всяко усилие да се постигне повече глобална справедливост.” (Advocacy Kit and Development Awareness Raising) През 90-те години се сменя и фокусът на теориите за развитието – от изследване на структуралистката – перспектива, която набляга на ролята на макроструктурите, към осъществяване на промени в икономиката, държавата, социалната система, към перспективата на правене на политики за решаване на проблеми. Независимо от напредващата глобализация, започва да се налага локалното мислене за развитието, доколкото се утвърждава възгледът, че не съществуват повече общи предписания или политики за развитие, които да са валидни за различните страни и региони. Това е и период на преминаване от детерминизма към конструктивизма, към опита да се конструира бъдещият свят, като се решават конкретни проблеми и се създават коалиции за тяхното решаване. Политиката на развитието се демократизира, а централни теми стават междусекторното сътрудничество, социалното разнообразие, човешката сигурност, джендър (културният пол), околната среда, сътрудничеството за развитие и структурните реформи. Съществуващото традиционно деление на теории за развитието в различните области се опитва да бъде преодоляно в теориите за устойчивото развитие. Развитието също така се превръща от конвенционален монокултурен

проект, при който модернизацията и евроцентризмът са синоними, в полицентричен проект. Ако досега мярката за развитие е нацията и националната държава, постепенно развитието започва да се изследва като процес на различни равнища, някои локални, други глобални.

При алтернативните теории за развитие се задават нови въпроси – какви са целите на развитието, какво представлява норма в процеса на развитието, кой е субект на развитието, с какви методи трябва да бъде осъществявано развитието, какво става с бедността, с безработицата, с неравенствата при осъществяването на процеса на развитие? Както твърдят критици на господстващата неолиберална концепция на развитие, тя е като един „процес отвътре, линеарен, основан на научния и технически прогрес – накратко, на западната парадигма за модернизация. Негативните влияния на така определеното развитие правят трудно да се поддържа, че то е в основата на прогреса. Трябва да се превъзмогне икономическият редуccionизъм, защото се игнорират правата на човека, устойчивостта, както и общите блага, така че тази концепция подлежи на деконструиране” (Educazione de sviluppo, 2011)

В Декларацията на Хилядолетието на Генералната Асамблея на ООН, приета на 52 сесия на организацията на 18 септември 2000 г., се подчертава: „Ние вярваме, че ключовото предизвикателство, пред което се изправяме днес, е да се осигури превръщането на глобализацията в положителна сила за всички хора. Докато глобализацията предлага големи възможности, нейните ползи са неравно разпределени, както и цената за осъществяването ѝ... Само чрез широките и устойчиви усилия да създадем споделено бъдеще, основано на нашата обща човечност в цялото ѝ разнообразие, може глобализацията да стане напълно включваща и справедлива. Тези усилия трябва да включват политики и мерки на глобално равнище, които съответстват на потребностите на развиващите се страни и на икономиките в процес на преход и са формулирани и приложени с тяхното ефективно участие” (UN General Assembly, 2000,)

През 90-те години, когато глобализацията на света се развива ускорено, стават популярни теории за социалното развитие като теорията на основните потребности. С нея, освен че цел на развитието е личностното развитие и реализация на човека, се търсят специални средства за преразпределение на печалбите, а самата теория се основава на идеите и на правата на човека и на социалната справедливост. развитието се определя като разширяване възможността за избори и развитие на способностите.

Холистичният модел на развитието се основава на шест принципа: екологична устойчивост, социална справедливост, икономическа ефективност, демократично участие, културно разнообразие, международна отговорност. (Martens, 2010) Концепцията за устойчивото развитие е тази, която съсредоточава и обединява всички подходи, отчитащи социалните фактори на развитие. Поради това тя е доста абстрактна и концептуална, но с голяма политическа и социална стойност. Като термин „устойчивото развитие” се явява за пръв път в доклада на Световната комисия за развитие и околна среда – рапортът Буртланд от 1987

под заглавие „Нашето общо бъдеще”. (Brundtland report, 1987). Концепцията за устойчиво развитие обхваща две концепции: идеята за удовлетворяване на базисните потребности (и особено тези на най-бедните), както и идеята за технологичните и социалните ограничения на развитието в контекста на способността на средата да удовлетвори бъдещи потребности на следващите поколения. Процесът на развитие трябва да създава за хората, разбирани като личности и като групи – среда, благоприятстваща развитието на техния потенциал и даваща им възможност за водене на продуктивен и творчески живот в съгласие с техните потребности и интереси.

Както се посочва в Декларация на Генералната Асамблея на ООН от 2002 г.: „Устойчивостта и устойчивото развитие са свързани с начините на мислене за света и за формите на личностна и социална практика, които водят до: етични, овластени и личностно реализирани индивиди; общности, изградени на ангажирано сътрудничество, толерантност и справедливост; социални системи и институции, които са открити, прозрачни и участнически; екологични практики, които оценяват и поддържат биоразнообразието и животоподдържащите екологични процеси”. (UN General Assembly, 2000) Съгласно теорията за устойчивото развитие е необходимо установяването на култура на устойчивост, чиито основни цели могат да бъдат достигнати чрез глобално образование за развитие: зачитане достойнството и правата на всички хора по света и посвещение за междупоколенческа отговорност; уважение и грижа за по-големите общности на живота в цялото им разнообразие, което включва защита и възстановяване на екосистемите на Земята; зачитане на културното разнообразие и посвещение за изграждане на локална и глобална култура на толерантност, ненасилие и мир.

В новите идеи за развитието „се търси екологична, икономическа, социална, културна и личностна устойчивост, като развива екологичния, социалния, човешкия, организационния и производствения капитал, като се използват подходящи технологии. Търси се разпределение на богатството от богатите към бедните и пряка демокрация като средство, което дава възможност на местните общности да реализират свои форми на устойчив живот.” (Huckle & Martin, 2001)

Едностранчивият характер на теориите за развитието и техният прозападен произход са повод да се появят теории, които оспорват или отричат този модел. Според Ескобар „развитието е като механизъм за производство и управление на третия свят – както и механизъм на организиране на истината за третия свят.” (Philips, 2011) Според тази теория западният модел на развитие е гигантско поражение. Развитието се превръща в религия въпреки доводите за увеличаващи се неравенства, бедност, замърсяване на света. Като алтернатива се предлагат местни обществени движения, които да се противопоставят на глобалния империализъм, като утвърждават традиционни местни културни ценности

През 90-те години като отговор реакции на страните от Третия свят Световната банка приема концепцията за социалния капитал като липсващо звено в теорията за развитието. Той представлява мрежи от междуличностни отноше-

ния, степени на доверие, общи морални норми, норми и мрежи, позволяващи решаването на социални проблеми. Това е също силна политически, но доста неясна концепция, която отразява духа на времето и на разглеждането на процесите на глобализация и на промени.

В края на хилядолетието лидерите на 189 страни в света обявяват „Целите на хилядолетието за развитие.“ (Millennium Declaration, UN General Assembly, 2000) Декларацията за ЦХР е основана на доста от изброените теории за развитие и представлява, доколкото е възможно в условията на поделен на държави свят, глобално усилие да се осъществи развитие в доста посоки: преодоляване на бедността, на дискриминацията, решаване на екологични проблеми, справяне с болести и епидемии и създаване на капацитет за кооперативни усилия за решаване на проблемите на света.

Теориите за развитието от последните години са свързани с процесите на глобализация, която обединява или обхваща света, поставя по нов начин проблема за развитието. Глобализацията предполага развитието на едно или друго общество, на една или друга обществена форма, а развитието на света като цяло, общите процеси, определящи това развитие. Тези теории отхвърлят фокусирането върху националното развитие и анализите им са глобални – развитие на производството, на пазари, на капитали. Подобна е теорията на мрежовото общество на Мануел Кастелс (Кастелс, 2004), която е комбинация от анализи, повлияни от марксизма, и съчетаване с тенденции в развитието на съвременното общество на знанието и на информацията. Според глобалните теории развитието не е стратегия на държавата, а резултат от действието на глобални сили. Китай например не е национален успех, а промишлена работилница на света и на трансграничния капитал. Чрез глобалната мрежа се обясняват устойчивите неравенства (делението на център и периферии), а възможностите за промяна се виждат в сили, неинтегрирани в системата – като развиващото се световно гражданско общество.

Наред с теориите за развитието възникват и теории за глобалния колапс. Привържениците им смятат, че постигнатият неотдавна растеж не носи оптимизъм и че глобалният колапс е реална възможност. „Капанът на прогреса“, както го определя Робърт Райт, е практика, която води до екологично неустойчив растеж, който веднъж в движение, трудно може да бъде спрял. Така обществото стига точката, отвъд която ресурсите му са изчерпани, въпреки че развитието достига своя максимум и непосредствено следва драматичен колапс. (Wright, 2004)

В заключение основните елементи на съвременната концепция на развитието са преодоляване на чисто националното разбиране на развитието; изоставяне трактуването на държавите и правителствата като ключови субекти на развитието; въпросите на бедността и неравенствата се оказват в центъра на изследванията, като се търси широка концепция на развитието, обхващаща не само създаването на богатство, но и бедността; правят се опити за създаване теории за

глобалното развитие, а не само за страните от Третия свят или в определена област.

Днес концепциите за развитието са далеч по-балансиранни, опитват да преодолеят тесния икономизъм; основават се на идеята за реализация правата на човека и за постигане на социална справедливост; стараят се да отчитат глобалната реалност на все по-взаимозависимия свят. В политически и в социален план тези концепции за развитие влияят на опитите да бъде постигнато съгласие за приоритетите на развитие и да бъдат изградени световни политики за развитие.

Литература и бележки:

1. Comprehensive Theory of Social Development Pby Garry Jacobs, Robert Macfarlane, and N. Asokan, November 15, 1997 PInternational Center for Peace and Development P2352 Stonehouse Drive, Napa, CA 94558, USA
2. Pietersee Jan Nederveehen, Development Theory, Sage, London. 2010.
3. Pietersee Jan Nederveehen, Development Theory, Sage, London. 2010.
4. Stanford Encyclopedia of Social Sciences
5. Pietersee Jan Nederveehen, Development Theory, Sage, London. 2010.
6. Semjon Kuznets, Modern economic growth in Population Capital and Growth Selected Essays, 1973, p.165
7. Dos Santos, The Structure of dependence, in American economic review, t.60 nr.2, 1970, p.231
8. Pietersee Jan Nederveehen, Development Theory, Sage, London. 2010.
9. John Huckle, Educating for Sustainable Development. A Briefing paper for Training and development Agency, October 2006.
10. Както подчертава авторът на фразата „Вашингтонски консенсус“ Джон Уйлямсон „Разбирането по света е, че Вашингтонският консенсус представлява мрежа от неолиберални политики, които са наложени на нещастни страни от намиращите с Вашингтон международни финансови институции и които водят тези страни до хаос и мизерия.“ Уйлямсон първоначално използва фразата, за да обозначи общите политики на международните финансови институции, намиращи се във Вашингтон, към страните от Латинска Америка през 1989 г. Тези политики са: фискална дисциплина; пренасочване на приоритетите за изразходване на средства към области, носещи бърза възвращаемост и с потенциал за подобряване на разпределението на доходите, като базисно медицинско обслужване, начално образование и инфраструктура; данъчна реформа; либерализиране на лихвения процент; либерализиране на търговията; либерализиране режима на преки чужди инвестиции; приватизация; конкурентен обменен курс; дерегулиране (унищожаване бариерите на входа и на изхода); осигуряване правото на собственост.

11. UNDP, Human Development Report 1998, Oxford University Press.
12. Comprehensive Theory of Social Development by Garry Jacobs, Robert Macfarlane, and N. Asokan, November 15, 1997 International Center for Peace and Development 2352 Stonehouse Drive, Napa, CA 94558, USA
13. Advocacy Kit and Development Awareness Raising, DEEEP, Brussels. 2012.
14. Educazione de svilippo, Europedirect, Reggio Emilia, 2011.
15. UN General Assembly, 18 September 2000, Fifty-fifth session, United Nations Millennium Declaration
16. Jens Martens, Yale Global Online, 20th September 2010, jensmartens(at)globalpolicy.org
17. World Commission on Environment and development, Our Common Future, Brundtland report, New York, 1987.
18. UN General Assembly, 18 September 2000, Fifty-fifth session, United Nations Millennium Declaration
19. Huckle & Martin, Environments in a Changing World, p. 235, Harlow, Prentice Hall, 2001.
20. Anthony Payne, Nicola Philips, Rozwoj, Wydawnictwo Sic, Warszawa, 2011, s.99
21. Millennium Declaration, UN General Assembly, September 18, 2000. 55th Session.
22. Kastrelsq M. Vazhodat na mregovoto obshestvo. IK LIK, Sofia, 2004.
23. Wright, R., 2004, A Short History of Progress, Cambridge, MA: Da Capo Press. AcademicTools)